

«GİZLİ BAKI» ƏSƏRİNDƏ DİL VƏ SƏNƏTKARLIQ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: Gizli Bakı, M.S.Ordubadı, tənqid, ədəbi proses, ədəbiyyat tarixi

Key words: Hidden Baku, M.S.Ordubadı, criticism, literary process, history of literature

Ключевые слова: Скрытый Баку, М.С.Ордубади, критика, литературный процесс, история литературы.

Məmməd Səid Ordubadinin bütün fəaliyyəti və yaradıcılığı içərisində yazdığı tarixi romanlar silsiləsi daha üstün yer tutur. Tarixi romanının yaradıcısı bir-birinin ardınca «Gizli Bakı», «Dumanlı Təbriz», «Döyüşən şəhər», «Dünya dəyişir», «Qılınc və qələm» əsərlərini yazdı. Bu romanlar Azərbaycanın inqilabi hərəkat tarixini əks etdirirdi. Həmin romanlar öz ardıcılığına və ideya-məzmun birliliyinə görə silsilə təşkil edir. Bakı fəhlələrinin həyat və mübarizəsi bu romanlardan olan «Gizli Bakı»nın əsas ideya istiqamətidir.

«Gizli Bakı» romanının dili bir anlığa quru təsir bağışlayır. Əvvəl bu romanın dilinə girişmək istəmirsən. Amma dərinə gedəndə görürsən ki, XX əsrin əvvəllərində (1905-ci ildə) Bakıda baş vermiş inqilabi-tarixi hadisələr, siyasi olayların təqdimi təkcə dövrün şəraiti, situasiyası, tarixi şəxsiyyətləri ilə deyil, eləcə də M.S.Ordubadının həzin, siyasi dil və üslubu ilə də təqdim olunur. Özü də mükəmməl bir şəkildə.

Elə öncə, Ordubadinin romanlarının adları dəqqəti cəlb edir: Dumanlı Təbriz, Gizli Bakı, Döyüşən şəhər və s. Rəmzi mənalara, semiotik işarələrə diqqət yetirin. Hər bir şəhərin-Təbrizin də, Bakının da, digər nəzərdə tutulan şəhərlərinin də, onların adamlarının da, sadə fəhlələrinin də başı dumanlıdır, bu şəhərlərin fəhlələri döyüşkəndir, öz azadlıqları, müstəqillikləri uğrunda əzmkarlıqla mübarizə aparıblar. Rəmzi mənə daşıyan «Gizli Bakı»da müəllif Bakıda yaranan gizli inqilabi dərnək və təşkilatları, əlbəttə, nəzərdə tutur. İrtica qüvvələri də inqilaba qarşı qəsdini gizli saxlamağa çalışırlar. Sosial-demokratların gizli yığıncaları fəhlə evlərində, bəzən şəhər kənarında keçirilirsə, irtica qüvvələrinin gizli qəsdləri milyonçu evində müzakirəyə qoyulur. Buna görə də «Gizli Bakı» romanı bir-birinə düşmən olan iki sinfin gizli fəaliyyət meydanına çevrilən şəhər mənasında düşünülür.

Ümumiyyətlə, bir publisistik, yazıçı kimi M.S.Ordubadının «Molla Nəsrəddin» curnalında, dövrün digər mətbu orqanlarında gizli imzaları da olmuşdur. Bu «gizli» sözü ilə bağlı olduğu üçün deyirik. Məs.: Hərdəmxəyal, Hərdənbirçi, Divanı, Bəhai, Fat, Felyetönçü, Məsa, Molla xırdavətçi, M.S., O, Səfayi Mərvan, Zıq-Zıq.

Bu imzaları professor Adil Bağirov «Naxçıvan Muxtar Respublikasının onomastik vahidlər sözlüyü»ndə (1.,s.64-66) vermişdir.

Şübhəsiz, «Gizli Bakı»nın dili ictimai-siyasi dilin, üslubun panoramasıdır. Hər şeydən əvvəl, bu dilin leksikası, terminologiyası yada düşür. Bu leksika dövrün, ədəbi dilin məlum mərhələsinin ictimai-tarixi hadisələrini əks etdirir. Buna görə də həmin leksikanı məzmun etibarı ilə ictimai- siyasi leksika adlandırmaq olar.

G.İsmayılova həmin dövrün ictimai-siyasi leksikasını səciyyəlandıraraq belə yazır ki, 20 il ərzində ədəbi dildə müxtəlif ictimai-siyasi hadisələrlə bağlı yüzlərlə yeni söz, birləşmə və ifadə yaranmışdı. Fəal adlandırma prosesləri fonunda danışığın geniş surətdə terminləşməsi inkişaf edir. Öz əsasını bizim ictimai həyatımızdan alan bu tendensiya, meyl müxtəlif formalarda özünü göstərir...(2., s. 66, 67).

«Gizli Bakı» romanının təsvir olduğu mərhələ haqqında Tofiq Hacıyev yazır: «Azərbaycanın yeni milli mədəni şəraiti milli ədəbi dilin məhz belə təzahürünə imkan verir. Azərbaycan milli ədəbi dilinin dediyimiz əlamətlərini qazanmasına bir sıra faktorlar üçün də tarixi-siyasi bünövrə təşkil edən Azərbaycanda kapitalizmin yaranması və milli burcuazıyanın inkişafıdır. İqtisadi təmərküzləşmə gedir, fəhlə sinfi yetişir, digər iri sənaye sahələri yaranır. Bu müəssisələrdə insanlar adi kütlə şəklində cəmlənmir, onların arasında siyasi, mədəni ünsiyyət başlayır. Həmin ünsiyyət dilin ictimai vəzifəsini eyni siyasi faydalılıqla dolğunlaşdırır, onu fəallaşdırır. Eyni zamanda müxtəlif xalqların nümayəndələri ilə – ruslar, gürcülər və digərləri ilə ünsiyyət azərbaycanlılarda ədəbi dil hissini gücləndirir, dil normasını kamilləşdirmək ibrəti aşılayır...ibrətlənmə eyni zamanda canlı ünsiyyət prosesində sadə insanlar, fəhlələr arasında da öz nəticəsini verir. Bu öz növbəsində milli oyanış, milli özünüdərk etmə prosesi ilə birləşirdi. Beləliklə, ədəbi dildə ünsiyyət zəruriləşir, belə ünsiyyət geniş kütləni əhatə edirdi (3., s. 179, 180).

Ünsiyyəti təmin edən ictimai-leksika məhz bu dövrdə, mərhələdə «çevikləşir», daha da aktivləşir. Və bu leksikanı bir sıra qruplar üzrə təsnif etmək olar:

- 1) 1905-ci il inqilabı ilə bağlı: nümayiş, mart nümayişi, kütlə, may nümayişi, intibahnamə, atlı kazaklar və s.
- 2) müəssisə adları: Əlibəyovun kəndir fabriki, Mirzəbəyovun tütün fabriki və s.
- 3) toponimik vahidlər: Qaraşəhər, Ağşəhər və s.
- 4) İndi köhnəlmiş küçə adları: Marinski küçəsi (İndiki Karqanov küçəsi), Naberecni küçəsi (İndiki Neftçilər prospekti), 8-ci Zavağzal küçəsi (İndiki İnqilab bağı), Telefonni (Lenin muzeyinin yeri), Stanislavski küçəsi (İndiki Lenin prospekti), Balaxanski (Basın adına küçə), Kaspi (Leytenan Şmidt adına küçə).
- 5) Bakı qəsəbələrinin adları: Balaxanı, Sabunçu, Bayıl, Bibiheybət və s.
- 6) Mətbəə və qəzet adları: «Kaspi», «Kvali», «Moambe» və s.
- 7) Müxtəlif xalqlara mənsub şəxs adları: Məmməd, Nataşa, Çelman, Vasya, Pavluşa, Əsgər, Sergey Vasiliç, Cəna və s.

8) Pristav adları: pristav Qoqoberidze, onbaşı, qorodovoy, candarmı və s.

9) Bayram adları: Pasxa bayramı, Novruz bayramı və s.

10) Köhnə nəqliyat adları: konka, tramvay və s.

11) Dövrün siyasi motivlərini əks etdirən sözlər: casus, xəfiyyə və s.

12) İdarə, təşkilat adları: Bakı komitəsi, Nəftəlan cəmiyyəti və s.

13) Bağ adları: Malakan bağı (İndiki 9 yanvar adına bağı), Qubernator bağı (İndiki İnqilab bağı) və s.

«Gizli Bakı»da müxtəlif quruluşlu cümlələrdən müəyyən məqsəd üçün istifadə olunmuşdur.

Şəraitə uyğun elliptik cümlələrdən istifadə: -Əsgər, mən ölüm birçə rumka!..

Parantzlərdən istifadə: Pavluşanın sağ əli üzündə idi. Cenya bunu görürdü, lakin səbəbini Pavluşadan soruşmaq istəmirdi. Pavluşa əlini yeməyə uzadanda Cenya onun üzündəki qızartını gördü. (Pavluşanı qorodovoylar vurmuşdular).

O dövrə işlənen və sovet məkanında köhnəlmiş bir sıra sözlər yenidən –müstəqillik illərində dilimizə qayıtmışdır. Məs.: sahibkar, gimnazia, polis idarəsi, duracaq və s.

Romanın dilində «yoldaş» sözünün ictimai mənasından geniş istifadə olunub.

Romanın dilindəki tarixi şəxsiyyətlərin bir çoxu indiki öz siyasi karerasını itirmişdir. Məs.: Xanlar Səfərəliyev, Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Montin, S.M.Kirov və başqaları.

Yazıçı romanın dilində müqayisələrdən, bənzətmələrdən tez-tez istifadə etmiş, azğın kapitalist, burcuca sinfini yırtıcı heyvanlarla müqayisə etmişdir. Məs.: Onlar daha bir yerdə dura bilmədilər, çünki ətrafda duran candarm və qorodovoylar bir şey duymuş köpək kimi ətrafı həyəcanlı bir surətdə gözdən keçirirdilər. Onlar tələ sahibini görmüş tülkü kimi əsirdilər. Gizli mətbəədə çap olunmuş intibahnamələr göydən qar parçaları kimi yağmağa başlamışdı. Qorodovoy köpək kimi arxası üstə düşüb yalvarırdı. Qorodovoylar qubernator müavinini gördüncə qudurğan köpək kimi fəhlələrin üstünə atıldılar.

Sonda qeyd edə bilərik ki, M.S.Ordubadi kimi böyük yazıçının romanlarının dili və üslubu, demək olar ki, öyrənilməmişdir. Belə bir mövzunun dil baxımından öyrənilməsi XX yüzilliyin əvvəllərindəki ədəbi dilimizin tam mənzərəsini, həmin mərhələnin tipik dil və üslubunu nümayiş etdirə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Adil Bağırov «Naxçıvan Muxtar Respublikasının onomastik vahidlər sözlüyü» Bakı, 2003, s.64-66.
2. G.İsmayılova. Sovet dövründə Azərbaycan ədəbi dili lüğət tərkibinin vəziyyəti və inkişafı. \ Azərbaycan ədəbi dili tarixi (Sovet dövrü). III, Bakı, «Elm», 1982, s. 66, 67.
3. T.İ.Hacıyev. XX əsrin əvvəllərində ədəbi dil. \ Azərbaycan ədəbi dili tarixi. Bakı, «Elm», 1991, 179-180.

Characteristics of language and craft issues in "Hidden Baku"

Summary

The series of historical novels written by Mamed Said Ordubadi in all his work and work is more noticeable. The creator of the historical novel wrote one after another: "Hidden Baku", "Smoky Tabriz", "City of Warriors", "World Changes", "Sword and Pen". These novels reflected the history of the revolutionary movement in Azerbaijan. These novels are a series of sequences for their sequence and the association of ideas and content. The life and struggle of the Baku workers is the main idea of the Secret Baku, one of these novels.

Языковые и ремесленные характеристики «Скрытого Баку»

Резюме

Серия исторических романов, написанных Мамедом Саидом Ордубади во всей его работе и творчестве, более заметна. Создатель исторического романа писал один за другим: «Скрытый Баку», «Дымный Тебриз», «Город воинов», «Мировые перемены», «Меч и ручка». Эти романы отразили историю революционного движения в Азербайджане. Эти романы представляют собой серию последовательностей для их последовательности и ассоциации идеи и содержания. Жизнь и борьба бакинских рабочих - главная идея «Тайного Баку», одного из этих романов.

Rəyçi: f.e.d. R.Əliyev